

Exploatarea surselor de apă sărată din Moldova: o abordare etnoarheologică

MARIUS ALEXIANU, GHEORGHE DUMITROAIA, DAN MONAH

Utilizată din secolul al XVIII-lea¹, contestată total sau parțial, suprasolicitată nejustificat, dar și pertinent folosită, informația etnografică în interpretarea arheologică a parcurs treptat drumul de la apelul aleatoriu și empiric la recunoașterea demnității teoretice. Anii '70 au sfârșit, la capătul unor controverse — am zice acum profitabile — prin acceptarea în cîmpul cercetării arheologice a unei noi subdiscipline a antropologiei culturale — etnoarheologia. Ca în cazul oricărei discipline sau subdiscipline nou constituite, abundența de definiții, teorii, metodologii propuse, ca și manifestarea de rezerve critice tranșant formulate, au fost de natură să sune dubii privind validitatea ei științifică. Esențială rămîne însă ideea folosirii metodelor și observațiilor etnografice în scopul reconstituirii comportamentelor umane și a tiparelor culturale așa cum se reflectă ele — sau dincolo de această reflectare — în datele arheologice. În ce ne privește, considerăm criticabil termenul de *model explicativ* ca scop central al demersului etnoarheologic, situațiile reiesite în urma anchetelor etnografice, așa cum am constatat noi înșine, fiind mult prea diferite și nuanțate în complexitatea lor spre a fi convenient, iar nu reducționist reprezentate la nivelul de abstractizare presupus de un model. Mai indicată ar fi — considerăm — conceperea cercetării etnoarheologice în termenii mai adecvați ai ipotezelor ori interpretărilor. Strategiile empirice nu pot fi reprezentate prin modele.

Un practician al etnoarheologiei, John Nandriș, a atras recent atenția asupra potențialului etnografie încă existent în România și în alte țări din sud-estul Europei, arătînd că ratarea prilejului de a efectua aici cercetări etnoarheologice echivalează cu „respingerea unui laborator viu al materialului perisabil”². În legătură cu aceasta, precizăm că în literatura etnoarheologică³ s-a făcut distincția între două tipuri de analogie etnografică. Primul operează în condițiile în care cele două seturi de date — respectiv arheologice și etnografice — sînt foarte disparate în timp sau spațiu ori în ambele, neputîndu-se demonstra nici o conexiune între cultura care a produs urme arheologice și cultura care furnizează analogii etnografice. Al doilea tip de analogie se practică atunci cînd se poate atesta o legătură în timp sau spațiu între culturile arheologice și cele etnografice, în această situație putînd fi presupus un anume grad de continuitate între trecut și prezent. Acest din urmă tip de analogie a constituit temeiul definirii *metodei direct istorice*⁴, considerîndu-se, perfect justificat, că el furnizează cea mai mare probabilitate de a fi corect, întrucît condițiile de timp, spațiu și afinitate culturală, care au produs cele două seturi de date comparate, sînt aproape analoage.

Deși aflată actualmente într-un stadiu de dezvoltare industrial-agrară, România oferă încă numeroase exemple de persistență a unor comportamente tradiționale care se manifestă cu precă-

¹ A. de Jussieu, *Mémoires de l'Académie Royale*, 6—9, 1723.

² J. G. Nandriș, WARCH. 17, 2, 1985, p. 260.

³ D. Stiles, MAN, 12, 1977, p. 95.

⁴ R. Ascher, SWJA, 17, 1961.

dere în mediul rural, dar și, chiar dacă într-o măsură considerabil mai mică, în cel urban. Abordînd etnoarheologia exploatării surselor de apă sărată în Moldova, am constatat că ne aflăm în situația, privilegiată, a celui de-al doilea tip de analogie. Cel puțin într-un caz, cum se vedea, există o continuitate aproape fără nici o cezură între arheologie, atestare documentară și practicile etnografice actuale, fapt de natură să sporească coeficientul de similaritate a datelor comparate.

Demersul nostru nu a putut fi unul exhaustiv, el urmărind într-o primă fază să atragă atenția arheologilor asupra importanței datelor actuale privind exploatarea surselor de apă sărată din Moldova. Un impediment esențial l-a constituit absența studiilor etnografice asupra fenomenului luat în considerare, cunoscut fiind faptul că etnografii nu se preocupă de aceleași probleme ca arheologii, astfel încît cele mai multe situații interesînd arheologia nu sînt înregistrate⁵. Soluția la care am fost nevoiți să recurgem constă în inițierea și, pe cît posibil, promovarea studiilor legate de comunități cu comportamente tradiționale în acest domeniu dintr-o perspectivă arheologică.

Din punct de vedere strict arheologică, pe baza cercetărilor de suprafață și a săpăturilor sistematice efectuate pînă în prezent și publicate, putem releva două situații distincte pentru teritoriul est-carpatic al României:

1. Vestigiile arheologice, de obicei aparținînd mai multor segmente cronologice, sînt situate în imediata apropiere a surselor de apă sărată, după cum arată descoperirile de la Solca⁶, Țolici⁷, Lunca-Vinători⁸ și Căcea⁹.

2. Vestigiile arheologice au fost repetate la o distanță de cîteva sute de metri față de sursele de apă sărată. Pînă în prezent, în literatura de specialitate, există două semnalări de acest tip, respectiv la Siliște-Prohozești¹⁰ și la „Pe băineală” — Poduri¹¹.

Înainte de a începe tratarea etnoarheologică propriu-zisă, se impune, spre a evita posibilele confuzii, să facem cîteva remarci de natură semantică. Termenul de slatină are trei accepțiuni: a. izvor de apă sărată; b. apă sărată provenind dintr-o sursă naturală; c. apă sărată obținută artificial. Termenul de saramură desemnează atît apa sărată provenind din surse naturale, cît și cea obținută pe cale artificială. Sperăm ca în funcție de context, utilizarea accepțiilor diferite să nu provoace echivoci.

Deși s-a menționat uneori că exploatarea slatinelor se practică și în prezent, nu s-a încercat, în nici un caz, o prezentare detaliată, complexă, a acestui fenomen, întrucîtva surprinzător în contextul actual. Pentru prima dată, cu prilejul investigațiilor arheologice de la Poduri și, îndeosebi, de la Lunca-Vinători, s-a observat că exploatarea surselor de apă sărată continuă și astăzi la cote nebănuite de intensitate. Este semnificativ în acest sens să menționăm că la Lunca-Vinători se ajunge la extragerea unei cantități de 600—1000 litri pe zi. Aceste constatări au stat la baza inițierii unui program de cercetare etnoarheologică a respectivei activități într-un areal cît mai extins din zona saliferă externă a Carpaților Orientali.

Obiectivele imediat și de perspectivă ale programului sînt:

a. identificarea și cartarea a cît mai numeroase slatine exploatare în prezent sau pentru care există atestări de exploatare nonindustrială în epocile modernă și contemporană;

b. efectuarea de cercetări arheologice de suprafață în imediata lor apropiere și pe o rază de aproximativ 500 m distanță în jurul lor pentru a se constata eventuale urme de exploatare preindustrială;

c. efectuarea de săpături sistematice în punctele arheologice astfel depistate în scopul precizării tipului și nivelurilor de locuire;

d. extinderea cercetărilor arheologice de suprafață și sistematice în arealul actual de exploatare a surselor de apă sărată;

e. efectuarea de anchete etnografice complexe, axate pe studierea practicilor de aprovizionare cu apă sărată din slatine și de recristalizare a acesteia.

Pînă în prezent au fost luate în considerare, realizîndu-se datorită intervalului scurt de timp, parțial obiectivele propuse, următoarele slatine: Lunca, grupul de izvoare sărate de la Oglînză, Pipirig, Poiana-Brusturi, Țolici, Bălțătești, Negrești, Sărata — Piatra Neamț, Gîrcina, Cut, Piatra

⁵ D. Stiles, *op. cit.*, p. 87.

⁶ I. Șandru, SCȘ-Iași, nr. 1—4, an 3, 1952, p. 413—414; N. Ursulescu, SCIV, 28, 3, 1977.

⁷ S. Marinescu-Bîlcu, *Cultura Precucuteni pe teritoriul României*, București, 1974, p. 20.

⁸ Gh. Dumitroaia, în *La Civilisation de Cucuteni en contexte européen*, BAI, Iași, 1987, p. 253—255.

⁹ M. Andronic, SCIVA, 40, 2, 1989.

¹⁰ D. Monah, S. Antoiescu, A. Bujor, *Materiale*, 1980, p. 99; D. Popovici, G. Trehan, *CercArh.*, 7, 1984.

¹¹ D. Monah, D. Popovici, Gh. Dumitroaia, St. Cuceș, A. Bujor, *MemAntiq.*, 15—17, 1987, p. 14.

Șoimului, Mastacăn, Tazlău, Negricești, Hoisești (abandonată), Borca, Sabasa, Piriul Pinteii, Farcașa, Hangu, Stejaru (din județul Neamț), Siliște — Prohozești, „Pe hăileală” — Poduri, Negreni, Luncani, Nicolae Bălcescu și cele din zona Berzunți (Moreni, Dragomiru, La căldări, Buda, Butucaru) (din. județul Bacău).

Precizăm că cercetările etnoarheologice cele mai detaliate au fost întreprinse în zonele Lunca — Vinători și Poduri. Observațiile etnografice sînt făcute la prezentul istoric, *i.e.* au fost luate în considerare și informațiile mai vechi (în general pînă la începutul secolului al XX-lea).

Am constatat mai întîi fenomenul de amenajare a izvoarelor de apă sărată, care se manifestă în diferite moduri :

- a. plasarea de buduroaie (trunchiuri de copac scobite) la Lunca, Oglinzi și Prohozești ;
- b. înconjurarea cu ghizduri de lemn (numite „ghizdele”), dispuse în formă de pătrat, la Piatra Șoimului, Poaiana—Brusturi, Băltătești, Țolci ;
- c. ghizduri de lemn așezate peste buduroi sau peste piatră clădită, la Negritești și Cut.

Menționăm că slatinele părăsite, slab frecventate sau situate în pantă, nu prezintă nici un fel de amenajări.

Minore în aparență, aceste observații au importanța lor, semnificînd, prin grija acordată, nu numai împiedicarea prăbușirii malurilor, ci și recunoașterea însemnătății, a rolului lor benefic pentru comunitățile umane. Ele pot indica totodată sancționarea pozitivă din partea comunității a exploatabilității lor. Deși nu există atestări de practici similare pentru izvoarele de apă sărată, amintim în acest context ceremoniile de sfințire a fîntinilor de apă dulce, numai după acest act ele devenind utilizabile.

Principalele forme de utilizare a surselor de apă sărată sînt în stare lichidă și în stare recristalizată, numită popular *huscă*.

Utilizarea în stare lichidă. În ce privește întrebuintarea apei sărate din slatine, am distins două categorii de slatine :

1. cu folosințe universale ;
2. cu folosințe specializate.

1. Saramura de slatină este utilizată în procesul de preparare a tuturor felurilor de mîncare ce presupune folosirea sării atît la nivel casnic, cît și comunitar. Există dovezi privind prezența obișnuită a recipientelor conținînd saramură de slatină în locuințele din mediul rural. De exemplu, în satul Orțești (zona Tirgu Neamț), în fiecare casă, la intrare, lingă cofa cu apă se afla și ulciorul (din ceramică) „cu slatină”¹². Merită să fie semnalată și utilizarea slatinei la consumurile colective, ea fiind atestată, de pildă, la restaurantele satești din Braniște și Vinători (care se aprovizionează de la izvorul de slatină din Lunca-Vinători) și la unele așezăminte mănăstirești. Slatina este folosită, de asemenea, la conservarea alimentelor : slănina (menținută în saramura de slatină pînă la consum), carnea de porc (îmbibată în apa de slatină cîteva zile, scoasă, afumată sau friptă și păstrată în grăsime pînă la consum), prepararea brinzei telemea (de oaie sau de vacă) ; la conservarea legumelor (murături, ciuperci comestibile) și a verdețurilor pentru iarnă. Saramura de slatină este utilizată frecvent în hrana animalelor, furajelor pentru vite fiind stropite cu ea, iar în fiertura pentru porci adăugîndu-se o cantitate redusă. Pe de altă parte, slatina este folosită în procesul prelucrării pieilor de oaie (pielea este ținută în întregime cîteva zile în saramură, după care este uscată prin expunere la soare).

2. O situație aparte o prezintă slatinele de pe Valea Bistriței montane, de la Borca, Sabasa, Piriul Pinteii, Farcașa, Hangu și Stejaru, a căror saramură este utilizată numai la închegarea cașului de vacă (fără cheagul întrebuintat de obicei), la conservarea cașului pe timp limitat (maximum două săptămîni) și la conservarea slăninei. Acest fapt se datorează, probabil, compoziției chimice specifice acestor slatine. Rămîne deocamdată o chestiune deschisă problema utilizării saramurii provenind de la aceste izvoare în alimentația generală a comunităților preindustriale.

Utilizarea în stare recristalizată. Husca, obținută prin procedeul prelucrării termice a saramurii de slatină în gospodării, are următoarele întrebuintări : la consum cotidian cu prilejul diferitelor deplasări, dar mai ales la muncile agricole (informator Vasile Obreja, 56 ani, Oglinzi), la consum cotidian acasă, în perioadele de criză de aprovizionare sau în cazurile în care sarea din comerț este de calitate inferioară (informator Constantin Cazacu, 51 de ani, Piatra Șoimului ; Ion Cămală, 60 de ani, Români), la prepararea brinzei de oaie frămîntată din caș, la conservarea cheagului

¹² I. Pienescu, *Monografia satului Orțești, com. Brusturi-Dragănești, jud. Neamț, Orțești*, tiraj xerografiat, 1989, p. 35.

pentru obținerea brânzei (informator Ion Ursachi, 72 de ani, Lunca). În ce privește hrănirea animalelor, s-au cules câteva informații interesante: animalelor domestice li se interzice adăparca direct de la slatină, alimentarea lor în acest fel producând deranjamente stomacale ce împietesc asupra bunei lor dezvoltări; li se îngăduie însă accesul la husca naturală rezultată din scurgerile de la izvorul respectiv. Același informator, ciobanul Ion Cămală, a făcut observația zooetologică, că în condiții normale înseși animalele preferă să lingă această huscă decât să se adape din slatină, lucru confirmat și cu prilejul anchetei întreprinse de noi la Dragomiru.

Din toate acestea se degajă o însemnată concluzie, asupra căreia vom reveni, anume obligativitatea recristalizării sării în zonele în care necesitățile locale de sare sint satisfăcute prin aprovizionarea cu saramură de slatină. Remarcăm inclusiv, în condițiile actuale de procurare alternativă cu sare gemă din comerț, practica de recristalizare a sării, deși la o scară relativ redusă. Procedul este deosebit de rentabil: dintr-un litru de saramură de slatină de la Lunca-Vinători s-au obținut în 1986 (an secetos) 345 g. sare recristalizată uscată, iar în 1989 din aceeași cantitate, provenind de la slatinele din Negrițești și Dragomiru, au rezultat 340 și respectiv 337 g. Menționăm că experimentele s-au efectuat în vase de metal emailate. Desigur, cantitatea de sare recristalizată obținută în recipiente ceramice era mai redusă, după cum rezultă din experimentele efectuate în vase originale din bronzul târziu din Germania, care au indicat pierderi considerabile datorită infiltrării în pereții vaselor sau depunerii de crustă¹³. Chiar în aceste condiții, recristalizarea sării din slatinele din cele trei puncte menționate mai sus prezenta o rentabilitate apreciabilă. Putem presupune cu deplin temei că vasele cu o porozitate mult mai redusă decât cele din epoca bronzului (*exempli gratia*, unele tipuri de recipiente din cultura Cucuteni sau din civilizația geto-dacilor) nu permiteau pierderi atât de mari.

Actualmente, în aprovizionarea cu apă de slatină se folosesc următoarele mijloace de transport: pe jos, cu căruciorul, cu bicicleta, cu căruța, cu sania (în mod excepțional) și chiar cu tractorul ori autoturismul, în cazurile în care terenul o permite. Recipientele folosite sint: buteliile de sticlă, carafele emailate pentru apă, damigenele, bidoanele de plastic sau de aluminiu, butoaiele de lemn (cu capacități de pînă la 300 de litri) și butoaiele de mase plastice.

O analiză locațională vizînd relațiile actuale dintre așezări și sursele de apă sărată a condus la evidențierea a două situații distincte:

1. În cazul unicității slatinei într-un anume areal sau al existenței unui izvor de apă sărată cu calități superioare situat într-o zonă de concentrare a slatinelor, s-a constatat aprovizionarea pe o rază considerabilă. Astfel, în cazul slatinei de la Lunca, cu valori gustative deosebite și cu o concentrație mai mare decât cele dimprejur, ea este utilizată în aprovizionarea atât a satelor apropiate cit și a celor situate la o depărtare de pînă la 10 km, în mod izolat fiind atestate și distanțe mai mari. O situație similară întîlnim în cazul slatinei de la Negrițești, aici venind în mod constant locuitori din satul Roznov (10 km distanță spre N) și chiar din orașul Buhuși (15 km distanță spre S). Sporadic se aprovizionează de aici și locuitori din Piatra Neamț (25 km spre N).

2. În cazul unei concentrări relative a slatinelor a căror apă are calități gustative și concentrații asemănătoare, se constată o micșorare a distanței la care sint situate satele ce se aprovizionează. În zona Poduri, de pildă, sint cunoscute trei slatine dispuse în linie frîntă, la distanță de 6–8 km, ce deservesc grupe de cîte 2–3 sate și respectiv cartiere ale orașului Moinești, aflate pe o rază de 3–5 km.

Din punct de vedere metodologic, nu am luat în considerare categoria de așezări sezoniere reprezentate de stîne, datorită variațiilor apreciabile de plasare observabile în timp. Actualmente, apa de slatină este foarte puțin întrebuințată în cazul stînelor (numai la hrana ciobanilor), necesitățile de sare fiind satisfăcute aproape exclusiv din comerț. Este însă evident că, în timpul arheologic, sarea provenind de la izvoarele sărate, sub ambele forme precizate anterior, era folosită la stîne în proporții mult mai mari.

Considerăm că schema de distribuție actuală, cu caracter radial, are toate șansele, desigur la alte proporții spațiale, să fi funcționat și pentru locuirile depistate pe cale arheologică. Se impune o precizare: deși există diferențe asupra cărora nu mai trebuie să insistăm între mijloacele de transport de astăzi, care dilatează spațiul de exploatare, și cele din societățile nonindustriale, este de presupus nu o diminuare a ariei de exploatare sub formă lichidă a slatinelor, ci dimpotrivă o mărire a ei, datorită gradului sporit de dependență a diferitelor așezări de această formă de sare. Așadar, dacă sistemul empiric actual de distribuție îl sugerează pe cel din trecutul arheologic,

¹³ W. Matthias, JMV, 45, 1961, p. 207–208.

în ce privește aria de captare a saramurei provenind de la slatine, putem afirma doar o extindere mult mai mare a acesteia, orice încercare de precizare a limitelor ei fiind deocamdată hazardare. Dar, cu atât mai mult, mărginindu-ne la arealul actual, vom putea relaționa în mod pe deplin justificat așezările atestate arheologic de exploatarea sursei de apă sărată. În cazul ariei de utilizare a grupului de slatine de la Lunca-Vinători, în cadrul căreia s-au efectuat temeinice cercetări de suprafață și un număr de săpături sistematice, situația se prezintă astfel: 3 puncte din neoliticul timpuriu, 5 din neoliticul mijlociu, 30 din eneolitic, 5 din epoca de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului, 25 din epoca bronzului, 6 din Hallstatt, 3 din La Tène, 18 din secolele II—III e.n., 7 din secolul al IV-lea, 2 din secolele V—VII, 1 din secolele X—XII, 35 din secolele XIV—XVII, respectiv un total de 131.

Menționăm că, în prezent, în nici unul din cazurile cercetate nu există așezări situate în imediata apropiere a slatinelor și nici acestea nu sînt incluse în perimetrul locuibil al satelor, poate cu o singură excepție, la Dragomiru, unde este vorba de cîteva case izolate situate la o mică distanță de izvoarele de apă sărată.

Plecînd de la direcțiile de cercetare etnografice și de la criteriile reieșite din aceasta, prezentarea descoperirilor arheologice legate de exploatarea slatinelor, sub cele două forme, oferă similități și devieri semnificative.

1. O primă categorie de locuiri atestate arheologic o constituie cele situate în imediata apropiere a slatinelor. Ele sînt definite prin straturi de cultură considerabile, de dimensiuni variabile, atîngînd pînă la 2,65 m la Lunca-Vinători. La Lunca s-au surprins depuneri consistente din culturile Starcevo—Criș, Precucuteni, Cucuteni, din epoca bronzului și secolele VI—III î.e.n. Vestigiile sporadice aparțin culturii ceramicii liniare, perioadei de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului, grupului hallstattian timpuriu Corlateni, secolelor II—III e.n., secolelor IV, V—VII, X—XII, XVI—XVII și XIX. Surprinde absența La Tène-ului geto-dacic, ceea ce poate fi corelat cu prezența extrem de redusă a așezărilor din această perioadă în zona investigată prin cercetări de suprafață. Prezența impresionantă a depunerilor arheologice lingă slatina de la Lunca—Vinători, absența complexelor de locuire de tip clasic, numărul mare de fragmente de brichetaje (circa 400) descoperite pînă în 1989 în nivelul cucutenian ne fac să considerăm acest tip de locuire, cel puțin pentru unele segmente cronologice, drept *puncte de exploatare a sării cu caracter sezonier*. Intensitatea și particularitățile folosirii acestora de-a lungul timpului arheologic au fost, desigur, variabile. În ce privește caracterul lor sezonier, luăm în considerare trei posibilități:

1. prezența îndelungată și continuă (2—3 anotimpuri) a celor ce exploatau slatinele, caz în care se poate postula existența unor locuințe sezoniere de tipul colibelor, greu decelabile arheologic;

2. prezența mai mult sau mai puțin cotidiană a unor locuitori ce se deplasau dintr-o așezare sau din așezări apropiate;

3. prezența sporadică a unor locuitori din așezări mai apropiate sau mai depărtate care nu staționau la slatine decît pe perioada umplerii cu saramură a recipientelor. Subliniem că actualmente este atestată doar această formă de exploatare a surselor de apă sărată.

Același punct de exploatare a sării a putut cunoaște, de-a lungul timpului arheologic, cele trei ipostaze, atît în sensul succesiunii, cît și al simultaneității parțiale. Este — considerăm — evident faptul că primele două posibilități trebuie puse în legătură aproape obligatoriu cu activitățile de recristalizare a sării pe loc, altminteri caracteristicile depunerilor arheologice neputîndu-se explica. Aceasta nu înseamnă, desigur, că simultan nu puteau avea loc și activități de prelucrare a saramurei de slatină pentru folosire sub această formă. Dar în situația în care se efectua numai simpla umplere a recipientelor, nu mai putem vorbi de puncte de exploatare, ci de simple puncte de aprovizionare.

Cu caracter de excepție, prezența la Lunca—Vinători, Solca și Negrițești a unei surse de apă dulce alături de slatină credem că a favorizat existența a cîte unui punct de exploatare a sării de mai lungă durată (2—3 anotimpuri), după cum reiese îndeosebi în cazul depunerilor de la Lunca, aparținînd culturilor Starcevo—Criș (2,65 m) și Cucuteni. Pentru culturile și perioadele atestate la Lunca doar prin fragmente sporadice, putem presupune numai efectuarea umplerii cu saramură a recipientelor, cioburile depistate putînd proveni de la diferite accidente. Evident, slaba prezență a martorilor arheologici nu implică de la sine o slabă utilizare. Actualmente, slatina de la Lunca este foarte intens exploatată și prin umplerea recipientelor de sticlă, dar cioburile provenind de la spargerea accidentală a acestora sînt relativ reduse numeric. Detectabilitatea arheologică în

acest caz nu indică decît preluarea saramurei de aici și exclude tratarea termică pe loc. Absența totală a urmelor arheologice nu implică obligatoriu încetarea exploatării într-o anumită perioadă, foarte plauzibilă folosire a recipientelor de lemn trebuind și ea să fie luată în considerare. În general, cel puțin la Lunca—Vinători, se constată că, cu cît coborim în timp, depunerile arheologice sînt mai consistente. Putem presupune că apariția și generalizarea mijloacelor de transport pe roți a produs mutații în modul de exploatare a slatinelor, în sensul că nu mai era considerată rentabilă activitatea de exploatare chiar lîngă izvoarele de apă sărată.

Urme arheologice în imediata apropiere a slatinelor, din cîte cunoaștem pînă în prezent, se află la Lunca, Solca, Cacica, Poiana—Brusturi, Oglinzi, Tolici, Negrești, Sărata—Piatra Neamț, la care se adaugă, fără a fi reverificate, o parte din punctele semnalate în 1982¹⁴.

2. A doua categorie de locuri o constituie așezările situate la o distanță de pînă la 2—300 m, cuprinzînd complexe de locuire ușoare, cu straturi de cultură subțiri. Considerăm că acestea sînt *așezări sezoniere de exploatare a slatinelor*. Cazul tipic îi reprezintă așezarea cucuteniană de la Siliște—Prohozesti. De remarcat că existența acesteia acolo a fost deja explicată prin satisfacerea necesităților de consum ale unei mari așezări ca cea de la Poduri¹⁵. Tot în această categorie includem și așezarea din faza Cucuteni A din punctul „Pe hăineală” — Poduri¹⁶.

3. Ultima grupă de locuri este constituită din așezările situate la distanțe mai mari de o anumită slatină și care foloseau în mod sigur saramura de slatină direct în alimentație, ca și în prezent, slatina respectivă fiind în mod cert singurul loc de unde se putea face în mod economic aprovizionarea cu această substanță strict necesară subzistenței. Pornind de la situația din așezarea cucuteniană de la Răucești (investigată de Gheorghe Dumitroaia), situată la 6 km în linie dreaptă de Lunca, unde au fost descoperite mai multe brichetaje; probabil confecționate acolo spre a fi folosite la Lunca, se impune cercetarea mai atentă a vestigiilor arheologice din zonele de distribuție prezumate a slatinelor, în vederea eventualei depistări a unor mărturii certe legate de exploatarea izvoarelor de apă sărată. Nu putem preciza limitele ariei de captare a surselor de apă sărată care au variat, desigur, de-a lungul timpului, dar estimăm că raza ariei depășea în toate cazurile 10 km.

La capătul acestor considerații, se cuvine să relevăm că prezenta cercetare cercetare etnoarheologică, luînd în considerare criteriul raporturilor dintre locuirile umane și sursele de apă sărată, s-a soldat cu evidențierea unei tipologii diferite față de cele anterioare, care contribuie la mai buna înțelegere a problemei concentrărilor demografice în unele micro- sau macrozone, precum și a raporturilor complexe stabilite între diferite tipuri de locuri. O importanță deosebită o prezintă distingerea tipului de locuire reprezentat de punctele de exploatare a sării, care, dacă ar fi să ne referim la cea mai intens cercetată civilizația preistorică din România — cultura Cucuteni —, completează delimitările teoretice anterioare¹⁷. Asemenea puncte de exploatare necesită și pe viitor o atenție aparte, după cum o demonstrează rezultatele săpăturilor de la Lunca¹⁸ și ale cercetărilor de suprafață de la Cacica¹⁹, autorul acestora din urmă, independent de noi, utilizînd o terminologie identică, bazată pe o interpretare, în general, asemănătoare.

Cercetările etnografice întreprinse de noi ridică, în afara clasificării tipurilor de locuri în raport cu sursele de apă sărată, și alte direcții de investigare interesante.

La prima vedere, s-ar părea că exploatarea sub forma lichidă ar avea caracter strict local, iar cea sub formă de sare recristalizată ar fi destinată în exclusivitate schimbului. În urma anchetei etnografice a reieșit însă că utilizarea sării recristalizate era absolut obligatorie și la nivel local, fiind practică și azi. Rezultă, deci, că în comunitățile preindustriale din zonele aferente unei slatine, din cantitatea totală de sare recristalizată o parte apreciabilă revenea consumului local. Este de presupus apoi că un alt procentaj era destinat comunităților situate la o distanță ceva mai mare din cadrul unor formațiuni teritoriale ce înglobau o anumită slatină. Abia restul era destinat propriu-zis schimbului, la nivel macrozonal. Desigur, plasînd discuția la nivelul preistoriei, este greu de delimitat între zona de servire a comunităților locale sau a unei formațiuni teritoriale oarecare și aria schimbului propriu-zis.

Legat de aceasta, nu este exclus să fi existat practici de redistribuire la nivelul așezărilor ce ocupau o poziție centrală în economia culturii arheologice respective, fapt ce presupune preocupări

¹⁴ I. Șandru, *op. cit.*

¹⁵ D. Monah, S. Antonescu, A. Bujor, *op. cit.*, p. 99.

¹⁶ D. Monah, D. Popovici, Gh. Dumitroaia, St. Cucoș, A. Bujor *op. cit.*, p. 14.

¹⁷ N. Zaharia, M. Petrescu-Dimbovița, Em. Zaharia, *Așezări din Moldova*, București, 1970, p. 32 și urm.

¹⁸ Gh. Dumitroaia, *op. cit.*

¹⁹ M. Andronic, *op. cit.*

de asigurare a depozitării, un control și o supraveghere a bunurilor și poate chiar o evidență cu caracter primitiv. Este cunoscut faptul că apariția procesului de redistribuire implică importul de produse „exotice”, cu valoare de însemne de prestigiu, ce puteau fi utilizate numai de către persoane ce jucau un rol însemnat. Ar fi interesant de abordat din acest unghi de vedere prezența în teritoriile bogate în slatine a tezaurelor din unele culturi preistorice.

Și în prezent, în condițiile posibilității procurării lesnicioase din comerț a sării geme, s-a observat, mai ales toamna, în preajma perioadei de sacrificare a porcilor și a conservării legumelor pentru iarnă, o creștere masivă a cererii de saramură de slatină, ceea ce face să se aștepte, uneori, câteva zile chiar pînă la actul aprovizionării. La 1783, un document atestă mărirea perioadei de așteptare pînă la 3 săptămîni, și din cauza debitului redus al slatinei respective²⁰. Este justificat să presupunem că solicitările erau cu atît mai mari cu cît ne depărtăm în timp și că exista o ade-vărată presiune a cererii. Nu excludem, de aceea, instaurarea unor reguli de aprovizionare anume, conducînd inclusiv la protecția armată a slatinelor, așa cum s-a presupus și pentru aflorimentele de sare gemă²¹. Putem presupune, de asemenea, o astfel de măsură în cazurile pătrunderii în zona de slatine a unor grupuri alogene, pentru care însemnătatea controlului unei asemenea surse nu mai trebuie pusă în discuție. Nu este întîmplător că la Lunca au fost descoperite resturile unei locuințe de pază, datată în prima jumătate a secolului al XIX-lea, atestată și documentar, pe cînd slatina de acolo era inclusă în terenurile mănăstirii Neamț.

În legătură cu practicarea la o scară impresionantă a recristalizării sării în culturile neo-eneolitice, așa cum este ea atestată la Lunca, credem că poate fi ridicată problema apariției unui grup specializat, chiar dacă restrîns, de producători de sare recristalizată²², după cum probabil este și diferențierea unui grup de transportori specializați ai acestui produs. Desigur, situația este diferită în cazul transportării de saramură de slatină. Este de presupus că, în numeroase cazuri, saramura era transportată, la distanțe mai mici, mai ales în recipiente de lemn de tipul botei de slatină de la Bălțătești, cu o capacitate de circa 10 l, aflată actualmente în colecțiile Muzeului de etnografie Piatra Neamț (informație etnograf Elena Florescu). În nordul Moldovei, asemenea recipiente se numesc bărbînțe de slatină²³. Este verosimil, totodată, să admitem că, odată cu apariția mijloacelor de transport pe roți, ponderea a revenit acestora, datorită posibilității de a transporta cantități mai mari la distanțe apreciabile, ceea ce, așa cum am arătat mai sus, a dus la abandonarea activităților de recristalizare a sării lîngă izvoarele de apă sărată. Putem vorbi deci și de un grup specializat de transportori de saramură de slatină. Același document din 1783 menționează „16 țărani, cărauși recunoscuți (s.n.) din localitățile dimprejur, care cărau cu căruțele lor, în butoaie, saramura de aici”²⁴.

Un foarte surprinzător procedeu de obținere a brichetelor de huscă a fost semnalat cu prilejul anchetei etnografice efectuate în zona Berzunți. Informatorul Neculai Bucuroaie, de 74 de ani, din localitatea Berzunți, a indicat faptul că husca din satul vecin, Buda, era comercializată, în perioada interbelică și imediat postbelică, sub formă de „bulgări” de 1–1,5 kg, obținuți printr-un procedeu analog preparării brinzei de vacă, respectiv prin scurgerea și uscarea unei cantități de terci de huscă, la un anume grad de consistență, într-o bucată de pînză (sau de „cîrpă”). Procedul, atît de simplu, este deosebit de ingenios și de economic, eliminînd consumul mare de energie necesitat de confecționarea brichetelor, piese ceramice despre care s-a presupus că erau utilizate la obținerea brichetelor de huscă. În literatura arheologică s-au purtat controverse îndelungate asupra funcției reale a brichetelor, mai ales că experimentele efectuate au indicat mari dificultăți practice de obținere și păstrare a formelor dorite datorită aderențelor la pereții vaselor și chiar tendințelor de fărîmîtare a brichetelor²⁵. Nu este exclus ca dispunerea unei bucăți de pînză între terciul de huscă și pereții brichetajelor să fi înlăturat acest impediment. Atestarea etnografică a acestui procedeu inedit aruncă, pe de altă parte, o nouă lumină și din alt unghi de vedere, întrucît absența unor tipare ceramice pentru obținerea brichetelor de huscă în anumite culturi nu exclude în mod necesar posibilitatea obținerii unor forme anume, de tipul „bulgărilor de huscă”, după cum s-a arătat mai sus.

O problemă fundamentală în legătură cu exploatarea surselor de apă sărată din Moldova este aceea a însemnătății lor în raport cu exploatarea sării geme. Este, considerăm, indiscutabil

²⁰ St. M. Ceașu, Suceava, 9, 1982, p. 379.

²¹ Strabon, Geographika, VII, 5, 11; V. G. Kotigoroško, Thraco-Dacia, 12, 1991, p. 120.

²² N. Ursulescu, *op. cit.*, p. 314.

²³ I. Șandru, *op. cit.*, p. 418.

²⁴ St. M. Ceașu, *op. cit.*, p. 379.

²⁵ W. Matthias *op. cit.*, p. 210.

faptul că exploatarea sub formă lichidă avea un caracter local, în dublu sens, atât la nivelul fiecărei slatini în parte, cât și la nivelul totalității slatinelor din Moldova. Totuși, populația care utiliza slatinele atinge valori numerice considerabile, o dovadă în acest sens fiind interdicțiile de comercializare a produselor slatinelor în scopul lărgirii pieței de desfacere internă a sării geme provenind de la Tîrgu Ocna, în prima jumătate a secolului al XIX-lea²⁶. Mai dificil de stabilit este caracterul macrospațial al comercializării atât de probabile a husecăi, unele din slatinele din Moldova avînd un debit considerabil ce se preta chiar exploatării de tip industrial²⁷. În ce ne privește, considerăm că doar acumularea unei documentații exhaustive privind intensitatea producerii sigure de husecă în perioadele preindustriale poate permite concluzii verosimile în legătură cu acest aspect. Oricum, atîta vreme cît planează serioase dubii privind exploatarea arheologică a aflorimentelor de sare gemă din Moldova, slatinele par să fi avut un rol mai mare decît cel local.

Fără a supraestima importanța sării în alimentație, nu putem să nu luăm în considerare rolul ei în asigurarea stării de sănătate generală a oamenilor și animalelor domestice²⁸, fapt ce a contribuit, în mod poate decisiv, la stabilitatea unor culturi preistorice²⁹, în conservarea unor întregi categorii de alimente pentru anotimpurile neproductive, puse toate acestea în legătură cu fenomenele demografice, cu evoluția de ansamblu a comunităților umane ce beneficiau de produsele slatinelor.

La capătul acestor considerații, a reieșit că cercetările etnoarheologice au atras atenția asupra importanței slatinelor pentru depistarea de noi stațiuni arheologice, asupra rolului lor în existența și evoluția comunităților umane preindustriale, au sugerat unele explicații privind sistemul de distribuție a produselor slatinelor, au propus o nouă tipologie a locuirilor umane aflate în relație cu sursele de apă sărată și au generat cîteva noi direcții de cercetare, toate acestea vizînd înțelegerea cît mai adecvată a raporturilor existente între datele arheologice, comportamentul uman și societate.

Cercetarea noastră a avut obiective vaste, dar un caracter limitat, fiind de valoare mai mult exemplificatoare. Pe viitor se impune cartarea tuturor slatinelor exploatare în prezent, concomitent cu cercetări arheologice de suprafață și sistematice în vecinătatea lor și în ariile prezumate de captare a surselor de apă sărată, ca premise minime pentru alcătuirea unui studiu de sinteză care să rezolve într-o viziune integratoare problema exploatării preindustriale a surselor de apă sărată din Moldova. Cel puțin pentru anumite culturi, îndeosebi preistorice, s-ar putea clarifica sistemul macrodistribuțional al produselor slatinelor și interrelațiile dintre acestea și societate.

L'exploitation des sources salées en Moldavie: une démarche ethnoarchéologique

RÉSUMÉ

Bien qu'elle soit un pays industriel-agraire, la Roumanie offre encore de nombreux exemples de persistance de quelques comportements traditionnels qui se manifestent surtout dans le milieu rural et même dans celui urbain. En ce sens, dans l'est de la Roumanie (en Moldavie), on atteste la continuation, à présent encore, à des niveaux inattendus d'intensité, de l'exploitation des sources salées, près ou autour desquelles on a découvert des dépôts archéologiques. À partir de ces prémisses, les auteurs considèrent bien justifié de mettre en relation les données fournies par la recherche archéologique et ethnographique. Le démarche „direct-historique” de R. Ascher (cf. note no. 4) est parfaitement applicable dans ce cas. Il y a, d'ailleurs, au moins dans le cas de

²⁶ D. Vitcu, *Istoria salinelor Moldovei în epoca modernă*, Iași, 1987, p. 112.

²⁷ C. Turcu, în *Arhivele Statului — 125 de ani de activitate*, București, 1957; St. M. Ceaușu, *op. cit.*

²⁸ I. Baci, *Fiziologie*, București, 1970, p. 89; M. Costruț, *Fiziologia animalelor domestice*, București, 1975, p. 234;

V. Martin, D. Mihai, *Dismineralozele la animale*, București, 1979, p. 45.

²⁹ L. Ellis, *The Cuculeni-Tripolye Culture. A Study in Technology and the Origins of Complex Society*, BAR, 217, 1984, p. 205.

la source salée de Lunca—Vinători (dép. de Neamț), une continuité presque sans césure entre l'archéologie, l'attestation documentaire et les pratiques ethnographiques actuelles, ce qui fait augmenter le coefficient de similarité des données comparées.

Les objectifs immédiats et de perspective du programme de recherche ethnoarchéologique sont :

- a. l'identification et la cartation des sources salées exploitées à présent ou pour lesquelles il y a des attestations d'exploitation non industrielle ;
- b. la réalisation des recherches en surface autour des sources salées, jusqu'à une distance d'environ 500 m, en vue de dépister les traces éventuelles de l'exploitation préindustrielle ;
- c. l'exécution de fouilles systématiques dans l'aire actuelle d'exploitation des sources salées ;
- d. l'accomplissement des enquêtes ethnographiques complexes sur les pratiques d'approvisionnement en eau salé et de sa récrystallisation.

On a pris en considération plus de 30 sources salées des départements de Neamț et de Bacău (la Moldavie centrale et souscarpatique). Les observations ethnographiques réalisées par les auteurs ont relevé :

1. le phénomène d'aménagement des sources salées exploitées à présent ; 2. deux formes d'utilisation (liquide ou solide, par récrystallisation) des sources salées ; 3. deux types de sources salées : a. à utilisations universelles et b. à utilisations spécialisées ; 4. la fréquence de la récrystallisation même dans les conditions actuelles.

L'analyse locationnelle, portant sur les relations actuelles entre les établissements et les sources salées, a indiqué un schéma de distribution à caractère radial, jusqu'à une distance minimum de 10 km. À partir de cette constatation, les auteurs considèrent qu'au moins les stations archéologiques de l'aire actuel de l'exploitation des sources salées peuvent être mises en relation avec celles-ci. De ce point de vue, on distingue 3 types d'habitats :

1. points d'exploitation des sources salées à caractère saisonnier (les vestiges archéologiques sont situés à proximité des sources salées) ;
2. établissements saisonniers d'exploitation des sources salées (établissements situés à une distance de jusqu'à 500 m par rapport aux sources salées) ;
3. établissements qui s'approvisionnaient directement des sources salées (situés à une distance de minimum 10 km).

À la suite de ces recherches ethnoarchéologiques, on a mis, également, en évidence quelques directions d'investigation intéressantes. On a mis en discussion le rapport entre l'utilisation sous forme liquide et récrystallisée, le problème du contrôle et de la surveillance des sources salées, l'apparition des groupes spécialisés liés à l'exploitation des sources salées (producteurs du sel récrystallisé et transporteurs d'eau salée ou du sel récrystallisé), les procédés d'obtenir les briquettes de sel, l'importance des sources salées pour le développement des différentes cultures archéologiques.

Cette recherche ethnoarchéologique de début est envisagée comme un pas vers la réalisation d'une étude de synthèse sur le problème de l'exploitation des sources salées en Moldavie. Au moins pour certaines cultures, surtout préhistoriques, on pourrait tirer au clair, de cette manière, le système macrodistributionnel des produits des sources salées et les interrelations de ceux-ci et des différentes communautés humaines.

